

אידיאולוגיה ומדיניות ציונית

מרכז זלמן שזר

אידיאולוגיה ומדיניות ציונית

קובץ מאמרים

אידיאולוגיה ומדיניות ציונית

קובץ מאמרים

ערכו: בן-ציון יהושע ואהרן קידר

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

הדפסה ראשונה – ינואר 1978
הדפסה שנייה – אפריל 1978
הדפסה שלישית – ספטמבר 1979
הדפסה רביעית – נובמבר 1980
הדפסה חמישית – תשנ"ז/1996

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף־חן') בע"מ
ירושלים

ת ו כ ן

- 9 שמואל אטינגר — יחודה של התנועה הלאומית היהודית
- 21 יוסף שלמון — מסורת ומודרניזם במחשבה הציונית-דתית בראשיתה
- 42 אלכס ביין — משנתו הציונית של בנימין זאב הרצל
- 50 אליעזר שביד — משנתו של אהרן דוד גורדון
- דבורה ברזילי — המדיניות הציונית של חיים וייצמן בתקופת
60 מלחמת העולם הראשונה
- 80 מרים גטר — סוגיות במדיניותו הציונית של חיים ארלוזורוב
- 97 אהרן קידר — להשקפותיה של 'ברית שלום'
- 115 צבי אדיב — עיונים בהשקפתו הציונית של זאב ז'בוטינסקי
- 135 מרדכי נסיהו — המיפנה במדיניותו הציונית של דוד בן-גוריון
- 148 רשימת הקונגרסים הציוניים
- 150 המשתתפים בקובץ זה

ההרצאות שנדפסו בקובץ זה הושמעו בכנס, שאורגן על-ידי מרכז זלמן שזר (בסיוע משרד החינוך והתרבות של ממשלת ישראל ומחלקת התרבות של עיריית ירושלים), על הנושא 'אידיאולוגיה ומדיניות ציונית' בקיץ 1974 (אב תשל"ד). ההרצאות נבדקו ועודכנו על-ידי המרצים והאחריות לדברים חלה עליהם בלבד. פרט להרצאת המבוא הכללית, סוקרות ההרצאות את גישתם, את משנתם ואת מדיניותם של זרמים ואישים בציונות, החל משחר ימיה ועד לדוד בן-גוריון. מסיבות שונות לא נכללו בקובץ כל ההרצאות שהושמעו בכנס, ואף לא שני רבי-השיח שנתקיימו במסגרתו והוקדשו — האחד ל'ציונות — אידיאולוגיה ומציאות' והשני ל'יחסה של המדיניות הציונית לשאלה הערבית'.

מערכת פירסומי מרכז זלמן שזר

טבת תשל"ח

ייחודה של התנועה הלאומית היהודית

שמואל אסינגר

לכאורה אין לך דברים רחוקים יותר אחד מן השני מאשר העם היהודי והתנועות הלאומיות שקמו באירופה לאחר המהפכה הצרפתית. שכן עם ישראל ראה עצמו כאומה, כגוף קולקטיבי בעל ייחוד משלו, דת משלו ושזתפות של גורל, כבר לפני אלפים בשנים, בתקופת המקרא. ואילו התודעה הלאומית והתנועות הלאומיות האירופיות הן כל כולן פרי מגמות מודרניות, פרי תהליכים מדיניים, חברתיים, תרבותיים ופסיכולוגיים שהתפתחו בשלהי המאה ה-18 ובמשך המאה ה-19. אולם למרות רציפותו ההיסטורית של העם היהודי והתמדת הכרתו הקולקטיבית שייכת גם התנועה הלאומית היהודית מבחינות הרבה לתנועות הלאומיות האירופיות והיא הופיעה כתנועה חברתית ומדינית מאורגנת אף באיחור יחסי, בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-19. שזתפות והכרה ושזתפות הגורל בקרב היהודים החלו להתרופף דווקא בתקופה שבאומות האחוזות הן החלו להתגבר, ואם כי הן נתנו אותותיהן גם בתנועה הלאומית היהודית, הרי שהדבר נעשה בשינוי צורה ולא מתוך התמדת המושגים מן התקופה העתיקה כפשוטם.

במשך הדורות הארוכים של הגלות אבד ליהודים הרצון המשותף למעשה מדיני, אבדה האפשרות לפעול פעולה של ממש כגוף מאוחד ונותן רק הסולידריות — הערבות ההדדית, הקשר הרוחני והנפשי לארץ הקודש והציפייה הפאסיבית לגאולה העתידה לבוא. אף מי שגרס שיכול להיות מצב בו בני ישראל 'זכר ואזי אחישנה', כלומר, שמעשי בני האומה יכולים לקצר את הגלות ולקרב את הגאולה, לא התכוון למעשה מדיני בעולם הריאלי, שלדעת רבים אף היה אסור בתכלית ('שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרו באומות העולם'), אלא למעשה רוחני. התקוות המשיחיות, שהזוּקו בקרב העם את האמונה בגאולה העתידה, לא זו בלבד שלא עודדו למעשים אנושיים בתחום המדיני או החברתי כי אם תלו הכל 'בידי שמים' ותולות הפוליטית

בשליטים נקבעה כעובדת יסוד בחיי היהודים בתפוצותיהם. מעשי קידוש-השם וההתפרצויות של התנועות המשיחיות מפקידה לפקידה גררו אחריהם גלי יאוש, אכזבה ומרירות 'על אורך הגלות המר והנמהר'. ומה רב המרחק בין אלה לגילויים של התנועה הלאומית היהודית, שבביטוייה העיקריים היתה 'מרד בגלות', מרד בפאסיביות וקריאה לכני האומה לקחת את גורלם בידים. אפשר לומר ללא היסוס, שהתנועה הלאומית היהודית היתה אחת הדרכים העיקריות למודרניזציה של העם היהודי, ביטוי של הסתגלות חלקים רבים של האומה לתנאים של חברה משתנה, של מדינה דמוקרטית, של פעילות פוליטית גלויה, של מעבר למשלח-יד מסוג חדש, של מערכת חינוך בעלת יעדים מודרניים ושל יצירה תרבותית ורוחנית המשקפת את מאוויז של האדם בן המאה ה-19 וה-20.

ייחודה של ההתפתחות ההיסטורית בעם-ישראל, בהשוואה לזו של אירופה (בעיקר זו של אירופה המערבית והמרכזית), היה, כאמור, בכך שבעת שבוו האחרונה הופיעו הסימנים הראשונים לצמיחת תודעה לאומית מודרנית, החלו בעם היהודי להתגלות ביטויי טשטוש של אותה תודעה. אם ראשיתה של התודעה הלאומית האירופית היתה כרוכה בהדגשת ערכה של האומה כיישות קולקטיבית, כאורגניזם חי, והתבטאה בחיפוש אחר ייחודה של 'רוח האומה', ייחודה של יצירתה המבדילה אותה מן האומות האחרות וייחודה של מדינה וסדרה — ובהמשך הזמן אף הועלתה המדינה הלאומית לדרגת ערך עליון של הגוף הקולקטיבי, והפעילות להשגת 'מטרותיה' של האומה הועלו לדרגת המידה-הטובה החשובה ביותר — הרי בקרב אותם יהודים, שנענו לאתגר המודרניזציה ולא התבצרו אחרי החומה של הנאמנות למסורת השיבה לערכיה 'המקוריים', היה התהליך שונה בתכלית, ולעתים הפוך לגמרי. חלקים גדלים והולכים של העם היהודי גילו דווקא אז את הערכים האוניברסליים של 'ההשכלה', את האידיאל הגדול של 'החברה הרציונאלית', שאינה מבדילה 'בין יהודי לבין הלני', שאינה מעריכה אדם על-פי 'סימנים מקריים' של מוצא, דת או מעמד, אלא על-פי ערכי הרוחני והמסרי, 'באשר הוא אדם'. האידיאל הנעלה של 'חברת בני-תבונה' הפתוחה בפני כל הראויים, שסבל אחרי המהפכה הצרפתית את ראשית פגיעותיו מידי הגל הרומאנטי הגאוה, כבש יותר ויותר את דמיונם של הצעירים, של המשכילים ושל הפעילים שבין היהודים. הם היו מוכנים, למענו ולמען ההתקבלות אל תוך החברה האירופית כשווים בין שווים, לשלם מחיר כבד, החל בפירוש מושגי-יסוד ביהדות, כגון תקוות לגאולה העתידה, באופן אוניברסאליסטי ('מות המשיח' הם עידן

התבונה, השלום והאחוזה שבין כל בני-אנוש), עד להתכחשות לחלקים רבים של המורשת הדתית והרוחנית, ולעתים — אף התקפות ארסיות עליה, עד לפשרה דאיסטית המטשטשת את ההבדלים בין היהדות לנצרות, עד לביטול ערכה של הקהילה היהודית ובריחה מן השייכות אליה, ועד להמרת הדת לנצרות, שהיא כביכול צורה גבוהה יותר, אוניברסאלית יותר, בהשוואה ליהדות הפארטיקולאריסטית והטקסטית, שאבד טעם קיומה ואם-כי התשלום בעד 'כרטיס הכניסה', לרוב, לא גרם לכך שהכמהים להשתלב יתקבלו בסבר פנים יפות, ונהפוך הוא, כל כמה שגדל מספרם, נתרבו החיכוכים בינם לבין הסביבה שלתוכה רצו להתקבל, ואף במדינות בהן הוכרו על שוויון היהודים בפני החוק לא חדלה המתחנות החברתית בין 'החדשים', שבאו מקרוב, לבין 'הוותיקים', בין 'המתפרצים' ו'הנדחקים' לבין אלה השייכים 'בזכות' רבאורח טבעי, ולרוב אף החריפה אותה מתחנות דווקא בגלל רצונם הלוחט של יהודים להשתייך ולהיות מקובלים — בכל-זאת גדל בהתמדה מספר היהודים, שרצו להיות לא 'בני המדינה' בלבד אלא אף 'בני האומה' במקומות ישיבתם, וגדלה תקוותם שכל הקשיים העומדים בפניהם אינם אלא עניין חולף, תגובה טבעית ואפילו צודקת על מידותיהם המושחתות ונימוסיהם הקלוקלים של היהודים האחרים, החשוכים, 'מורדי האור', המסרבים לצעד 'בדרך הקידמה'. מקצת מהיהודים המשכילים התמידו בנאמנותם לאידיאל האוניברסאלי בעולם של חיפוש 'שרשים היסטוריים', אידיאליזציה של מוסדות ימי-הביניים ורגישות לאומית גוברת והוסיפו לשאת עיניהם לעידן של אחווה כלל-אנושית העתידה לבוא למרות הריאקציה הפוליטית והחברתית, או שהחלו לתת ידם לראדיקאליזם מדיני וחברתי, שתכליתו היתה לשנות את סדרי המדינה הקיימים ולהגיע לסדר הנכסף על-ידי תיקונים מרחיקי לכת או על-ידי מהפכה אלימה. אחרים הפנו את עיקר התביעה לא כלפי המדינה והחברה שחיו בקרבה אלא כלפי עצמם וכלפי אחיהם היהודים וחיפשו דרכים להמרץ את תהליך הפיכתם ל'בני המדינה' ול'בני האומה', זאת על-ידי נאמנות מופגנת לשליטתה ולסדרתה, הזדוות עם מטרותיה ונימוסיה, חדירה לרחב תרבותה ועברה והפרדה קפדנית בין 'המצוות האומיות' (רליגיוזיש) ו'המצוות הגימנסיות' (פוליטיקיש) שבמסורת היהודית: הראשונות נשארו בתחום עולמו של היחיד, עניין שבינו לבין קונו, עניין של סדר התפילה והליכות בית-הכנסת; האחרונות הופקעו לגמרי מן התחום היחיד המיוחד ונמסרו כולן למדינה ולאומה. כך נסללה הדרך מן הסיסמה 'היה יחיד באהליך ובן-אדם בצאתך' אל ההגדרה של צרפתים, גרמנים ועולים 'בני

דת-משה, שפרט לעבודת האלהים, שמשקלה היחסי בחיי היחיד היהודי יחד בהתמדה, לא נותר כביכול הבדל כל-שהוא בינם לבין הצרפתים, הגרמנים הפולנים הקתולים והפרוטסטנטים. וכל כמה שנברו התחדעה הרגישות הלאומית של בני אומות אלו ואחרות באירופה במאה ה-19, גברו הוזהרות הפטריטית של יהודים אלה עם 'בני אומתם' ונכונותם לשאת בעול ולהקריב קרבנות למען 'המטרות הלאומיות'. וככל שגדל מספרם של יהודים אלה באירופה, נתרופפו, כאמור, תודעתם וזהותם הלאומית היהודית.

פיזורם של היהודים בארצות בעלות רמת תרבות וקדמה מדינית וטכנו-לוגית שונה, מצד אחד, והתמדת הקשר בין הקיבוצים היהודיים השונים הן מתוך רגשי סולידריות שהוסיפו להתקיים והן מתוך ראיית היהודים בעולם כולו על-ידי סביבתם כאחראים זה לזה, אף כשמהם עצמם היו לא-מעטים שניסו להתכחש לכך, מצד שני, גרמו למצב שאף במדינות בהן היהודים היו מעטים ביחס ומידת התבוללותם היתה גבוהה — לא ניצחה מגמה אחת ניצחון מוחלט בקרב הציבור היהודי: ליד מתבוללים גמורים ומומרים נתקיימו 'בני-דת משה' ואף שלומי אמוני ישראל שניסו לגדור עצמם מפני השפעות הסביבה הזכרית. היו לא מעטים שניסו בכל לבם להתקרב ולהשתלב, אך נדחו מפני התנגדות הגויים, חשדנותם, תביעותיהם המפליגות ('יבטלו תחילה היהודים את דיני המשפחה, השבת והמאכלות האסורים הבדלניים') או יחסם המתנשא. בפני יהודים רבים בקיסריות הרב-לאומיות, כגון אוסטריה-הונגריה ורוסיה, מאלה שחיפשו דרכים להשתלבות בסביבה, עמד הקושי של המתח והמאבקים בין הלאומים השונים. בדרך הטבע מבקשים הם להתקבל לתוך האומה והתרבות החזקה יותר, שכוח משיכתה רב יותר, אלא שלפעמים דווקא בני אותה אומה מהווים מיעוט לאומי ולשוני בשטחים המאוכלסים ברוב של בני אומה אחרת. וניצבת השאלה: האם כדאי להמיר מעמד נוכחי של מיעוט במעמד חדש של מיעוט? מה עדיף כיסוד להוזהרות — טריטוריה, שפה, עוצמה מדינית, כוח יצירה תרבותי ורוחני או נכונות הסביבה לקלוט אותם. פעמים ששיקולים מסוג זה נסתבכו מפני שהרוב האתני בטריטוריה כל-שהיא, שהיה חלש יותר מבחינה מדינית ותרבותית, העדיף את היהודי המגדיר עצמו מבחינה לאומית כיהודי על האפשרות שזה יסתפח על הקבוצות הלאומיות החזקות יותר (כגון הגרמנים בצ'כיה, ההונגרים בסלובקיה, הפולנים בגליציה וכדומה).

לא הפיזור בלבד שימש גורם שהטביע צורה ייחודית על התנועה הלאומית היהודית. גם סימני היכר אופייניים אחרים של התנועות הלאומיות — ובייחוד

של העיקריות שבהן — כגון תודעת הרציפות ההיסטורית, השפה והטריטוריה, נתגלה בהם ייחוד דרכו ההיסטורית של העם היהודי. ונפתח בענין תודעת הרציפות, שהוא גורם מרכזי בגיבוש השותפות הלאומית ויסוד לתופעת התנועה הפעילה של אותה אומה. רק מעטים הכחישו את הטענה שרציפות כזאת התקיימה בקרב היהודים בעבר ושיש ליהודים ייחוס אתני מימי אבות האומה. אולם כבר מן המאה ה-18 ואילך נמצאו טיעונים שביטוייה הלאומיים מדיניים של אותה שותפות פג כוחם כבר בתקופה העתיקה או לאחר חורבן הבית השני ומאז נותרו במציאות גילוייה הדתיים-רוחניים בלבד. כל כמה שגברה התעוררותם של יהודים בחיי אירופה, בתרבותה ובערכיה, כך נתעצב דימוים העצמי, ההיסטורי והאקטואלי, בהשפעת מורשתה הרוחנית של זו האחרונה, וכיוון שאחד מעיקרי האמונה של הנצרות היה שפיזורם של היהודים וביטול עצמאותם המדינית באו כעונש על דחיית ישו על-ידם, חדר הדבר לתודעתם של יהודים רבים, אם כי הם דחו את ההנמקה לאותו הסבר היסטורי, כביכול. היו מן היהודים כאלה שראו רציפות לאומית גם בקיומן של הקהילות היהודיות בימי הביניים, כאשר היהודים זכו למעמד מוכר כחידה לאומית-דתית לעצמם, אך ראו את קיצה של האומה בבוא עידן האבסולוטיות, כשהשלטון המרכזי ביטל את הקורפורציות הדתיות-מקצועיות וראה בכל תושבי המדינה גתני הממלכה, השווים בפני החוק; והיו כאלה שדחו ביטולו של ייחוד לאומי זה עד ימי האמנציפציה החוקית. מאז, לדעתם, היה ברור לכל שהיהדות היא כנסיה בין הכנסיות השונות שביניהן מתפצלים בני האומה והמדינה. אולם אף אותם יהודים, שגרסו שהיישות הלאומית היהודית מוסיפה להתקיים במדינות השונות גם בתקופת השוויון החוקי שלהם, התקשו להסבירה: מחד גיסא, הרציפות ההיסטורית היהודית היתה יסוד להשקפתם, ומן הצד השני, כל העידן הגלותי היה בעיניהם חריג ובלתי-חוקי, לא המשך אלא סטיה מדרך המלך של ההיסטוריה היהודית שהיא במהותה היסטוריה ממלכתית, שכן ישראל הוא גור ככל הגויים. אליבא דידם, המרד בגלות איננו מעשה מהפכני אלא מעשה תיקון, המחזיר את ההיסטוריה למהלכה התקין. ולא חשו גם הם שכל רצונם 'בנורמליזציה', בהחזרת עם ישראל — ואפילו עברו — למסלול ולהסבר שיהיה בו דמיון לזה של אומות אחרות, ביטא את הכמיהה לכך שההיסטוריה היהודית תימלט מייחודה. וכך בהדרגה, ותוך קשים ומאבקים, תפסה תודעת השונות הלאומית וההיסטורית את המקום הלגיטימי בהתפתחות התודעה הקבוצתית היהודית. מתח דיאלקטי בין הדמיון לאומות אחרות והשוני מהן הרא סימן תהיכר המובהק של התנועה

קובץ מאמרים זה מקורו בימי-עיון
שקיים מרכז זלמן שזר

בקובץ:

שמואל אטינגר

ייחודה של התנועה הלאומית היהודית

יוסף שלמון

מסורת ומודרניות במחשבה הציונית-דתית בראשיתה

אלכס ביין

משנתו הציונית של בנימין זאב הרצל

אליעזר שביד

משנתו של אהרן דוד גורדון

דבורה ברזילי

המדיניות הציונית של חיים וייצמן
בתקופת מלחמת העולם הראשונה

מרים גטר

סוגיות במדיניותו הציונית של חיים ארלוזורוב

אהרן קידר

להשקפותיה של 'ברית שלום'

צבי אדיב

עיונים בהשקפתו הציונית של זאב ז'בוטינסקי

מרדכי ניסיהו

המיפנה במדיניותו הציונית של דוד בן-גוריון